

INDEKS KNJIGA

VESELIN ČAJKANOVIĆ: »MIT I RELIGIJA U SRBA«

Srpska književna zadruga, 1973.

»Srpska književna zadruga«, koja pokazuje naročito sluhu i sklonosti za negovanje i održavanje srpske nacionalne tradicije i starine, objavila je u redakciji prof. dr V. Đurića masivni tom *Mit i religija u Srba* od Veselina Čajkanovića.

Na samom početku valja o knjizi učiniti nekoliko prethodnih napomena. Prvo, to nije sistematsko delo o srpskoj mitologiji i religiji (uprkos tome to postoje još neobjav-

ljeni sistematski Čajkanovićevo radovi iz ove oblasti: *Stara srpska religija i mitologija* i *Rečnik narodnih verovanja o biljkama*, što otvara izvesna prethodna pitanja prioriteta u objavljivanju), već je to zbirka kraćih i srednjih obimnih radova napisanih o različitim prilikama i, uglavnom, već objavljenih. Drugo, predmet rasprave nije, ili barem nije u prvom redu, srpska pravoslavna religija, već religija, mit i običaji iz vremena pre usvajanja hrišćanstva od strane Srba i oblici održavanja i preobražavanja tih mitova i običaja posle tog usvajanja. Najzad, valja napomenuti da je reč o autoru koji je preminuo pre skoro 30 godina, da je najnoviji među spisima ovde objavljenim iz 1939—40. godine i da njegov duhovni horizont pripada vladajućim idejnim tokovima toga vremena. U tom smislu ga danas moramo čitati kao pisca koji pripada istoriji i ne možemo mu postavljati naše savremene kriterijume ni meriti ga našim današnjim aršinima. No, s druge strane, ne možemo se ni nekritički odnositi prema njegovom delu, a čini se da je bilo prisutno kako jednog tako i drugog.

Čajkanovićevo istraživanje oblika stare religioznosti i mita u Srba vrlo je razučeno. On sveto, senovito, božansko, demonsko, apotropaje, fetiše, simbole, kult, hilijazme, žrtve i slično — nalazi svuda. Po njemu, kao da nije samo čitav život naroda bio (pa i kasnije ostao) obavijen religijom i mitom, već se iz Čajkanovićevo rada stiče utisak da je u tome upravo i osnovni sadržaj, supstancija tog života.

U prikazu starih religioznih i mitskih verovanja i običaja starih Srba može se izdvojiti nekoliko središnjih tačaka. Jedna od njih jeste obožavanje biljaka i životinja. Čajkanović mnoga drveta pominje i prikazuje kao sveta (u smislu narodnog verovanja paganskog porekla sa kojima se pravoslavna crkva pomirila i prihvatila ih, dajući im samo svoju formu, ali zadržavajući staru suštinu). Pominju se, na primer, lipa, badnjak, lesak, kruška, tisovina, a predmet adoracije mogu biti i čitavi gajevi i šume. Karakter te svetosti može biti dvojak: s jedne strane (reč je i dalje o verovanju) što se u drveću nalaze duhovi (predaka, vila božanstava), što se očituje u adoraciji biljaka, ili, pak, to može biti svet predmet sam po sebi, kao što je slučaj s badnjakom kojem se o badnjem večeru prinose žrtve, upućuju molitve i pozdravi, koji se, dakle, tretira kao ličnost. Zanimljiv je u tom sklopu i jedan Čajkanovićevo napis koji, pozivajući se na Vuika Karadžića, hipostazira da je udaranje školske dece leskovinom od strane učitelja, bez ikakvog razloga u nepoželjnom ponašanju učenikovom, u određene dane i sistematski, magični običaj koji treba da podstakne pamćenje, ali čiji je izvorni značaj zaboravljen, dok je sam običaj ostao. To može da se navede i kao primer obrasca evolucije običaja uopšte. Naime, jedan od osnovnih Čajkanovićevo metoda jeste da u običajima nalazi preobražene i supstituisane rituale i kult, kao i njihova skrivena značenja.

Drugi uporišni stav u njegovoj koncepciji stare srpske religije jeste da je kult predaka središnji element te religije. Pri tome se polazi od postavke da se verovalo da u vukovima obitavaju duše predaka (što se kasnije preobražava u više religiozne forme, da bi se kasnije Dabog, vrhovno pagansko božanstvo starih Srba takođe vezalo za vukove i da bi se, na kraju, posle usvajanja hrišćanstva, svetom Savi i drugim hrišćanskim svetiteljima vukovi i hrtovi pridavali kao atributi). Stoga se vukovima čine žrtve i kult, što, takođe, tokom religioznog razvoja doživljava transformaciju. Drugi kulturni običaj vezan za pretke odnosi se na verovanje i odgovarajuće ponašanje, prema kojem o gozbama i praznicima (badnje večer, slava, svadba, sahrana) prisustvuju i duše predaka. Prostiiranje slame tu ima za cilj da ih privuče i okupi, da se oni nahrane i napiju, u kome cilju se ostavlja i baca hrana i piće. Običaj gostoprimstva, opet, posebno u odnosu na nepoznate, strane ljude, takođe se uklapa u okvir kulta prema precima. Jer, u stranou se nalazi, barem potehifalno, pre-

rušeni predak ili božanstvo, koji posećuje ovaj svet da nas stavi pred iskušenje. Slično, Čajkanović tumači i povonke, post, svadbene i pogrebne običaje.

Treći središnji problem poklapa se s naslovom poslednjeg i najdužeg rada *O vrhovnom bogu u staroj srpskoj religiji*. U njemu nas Čajkanović sistematski vodi zaključku da je *Dabog* bio vrhovni srpski »nacionalni« bog u doba pre usvajanja hrišćanstva. Pojam tog božanstva razvijao se tokom same evolucije stare srpske religije. To je prvobitno bilo htonično (donjesvetско) božanstvo koje se tada zamišljalo u obliku vuka, da bi se kasnije antropomorfizovalo, koje se, dakle, vezuje za kult predaka. To je *deus dator*, što reč *Dabog* literarno i znači, to je mitski osnivač srpske »nacije«, *initia gentis*. Ponekad se on zamišlja sa tri glave (ergo naziv planine Triglav) ili kao crn, ili kao bog rudnika, ili kao Car Trojan, ili kao bog nad zlim ili nad svim dušama pokojnika, što je sve u vezi sa njegovom donjesvetском prirodом. Srodan je sa staroslovenskim bogovima Vidom i Crnobogom. Primanjem hrišćanstva glavni udarac bio je usmeren na njega, dok su druga božanstva i kulturni likovi ostali manjeviše nedimnuti. Tako je došlo, s jedne strane, do kompromisa, kad su neke funkcije i atributi Dabogovi preneti na glavne hrišćanske svetitelje (Savu, Jovana, Arhandela, Đorđa, Mratu i Nikolu) ili potpunim negiranjem i tako je oblikovana narodna predstava đavola. Taj preobražaj se očituje i u tome što se sveti Sava često pojavljuje sa neopravdanim, pa i nepravednim gnevom, sa zavišću, što nije svojstveno hrišćanskim svetiteljima, »punim milosti«, već paganskim božanstvima. Sava se u narodnim verovanjima pojavljuje često u vezi sa vucima, »szaziva u planini sve vukove što ih ima... šalje ih u razine torove i daje uputstvo šta da zakolju i pojedu« (str. 319).

Među atributima, epitetima i funkcijama koji se mogu pripisati Dabogu, Čajkanović, uz vuka, navodi još i konja, pratinju mrtvih, posebno zlih duša (neka vrsta avetijske vojske), petla, kapu na glavi, čaroban ograč, štap, štaku, sud za vodu ili vino, hromost ili sakost, troglavost, funkcije isceljivanja, zanata i prosvete. Na kraju razvika paganske religije je, prema Čajkanoviću, Dabog pretvoren u jednu vrstu mesije (i na taj način on tumači Kremansko proročanstvo).

U toj interpretaciji atributa, predmeta, funkcija, fetiša, za koje naš pisac, prema osnovu pripadanja hrišćanskim svecima, zaključuje — mada, ponekad, u hipotetičkoj formi — o pripadanju vrhovnom paganskom božanstvu Dabogu, čini nam se da se Čajkanović ponekad dosta slobodno i nedovoljno kritički postavio, pripisujući gotovo sve to predhrišćanskoj fazi, zanemarujući mogućnost kasnijeg njihovog stvaranja, ponekad zanemarujući mogućnosti racionalnijih objašnjenja, i isuviše se oslanjajući na svoju erudiciju, što ga, ponekad, odvodi od već slobodnim analogijama s drugim religijama.

U jednom odeljku Čajkanović razmatra identitet prastarog Crnoboga svih starih Slovena sa Dabogom i, pošto ga utvrđuje, ostaje otvoreno pitanje po čemu se Dabog kao »nacionalni« bog Srba razlikuje i afirmiše kao takav, kad je on u osnovi identičan sa Crnobogom, Vidom, Trojanom i drugim staroslovenskim likovima božanstva, na osnovu čega on zaključuje da je postojao srpski »nacionalni« bog (zanemarujući ovde što bismo umesto »nacionalni« rekli »etnički«, s obzirom na uobičajenu terminologiju vezivanja nacionalnog za jedan mnogo kasniji period društvene istorije). Treba, ipak, napomenuti da se o ovome Čajkanović ne izražava uvek jednoznačajno i jasno, ali on pretežno govori u tom smislu. Kao da hoće da nam kaže da se Dabog razvio iz Crnoboga i Vida (koji su nekim drugim slovenskim narodima i dalje ostali vrhovna božanstva), otišavši od njih dalje u religioznom razvoju, ali Čajkanović to ne kaže jasno i jednoznačno.

Zanimljivo je i Čajkanovićevo objašnjenje nekih običaja u vezi s krvnom osvetom, pri čemu on polazi od shvatanja da je krvno-srođnička zajednica sebe smatrala prvenstveno religioznom zajednicom. Ne čini nam

se sasvim ubedljivim njegovo tumačenje ceremonije oprosta zločina. Pri kraju te ceremonije krvnik (zločinac) treba uvredeno da poljubi o desno rame »očevidno zato što se na desnom ramenu nalazi predak ili svetac zaštitnik. Tada on sme da se podigne. Diže ga, dakle, sa zemlje samo božanstvo!« (str. 344—5). I ovde je Čajkanović, bez dovoljnog utemeljenja, slobodno težio iracionalnom objašnjenju.

Ukupan utisak koji se stiče o kasnijem značenju te drevne religioznosti starih Srba izrazio je u predgovoru Đurić: »srpski narod (se) pokazao veoma konzervativan u religijskim shvatanjima, osobito u kultu predaka — jezgru svoje religije, i čak je crkveno pravoslavlje preradio u mitisko i mnogobožansko« (str. X). Kao da je celokupni kasniji razvoj, posebno crkveno pravoslavlje, bilo samo bleđa i nemoćna opna nad trajnom snagom stare paganske srpske »nacionalne« religije.

Čajkanović nam se pojavljuje i ostavlja snažan utisak kao istoričar stare srpske religije. Međutim, uprkos tome što stalno dolazi do izražaja bogato eruditsko znanje autora iz srodnih nauka o davnini, nije prisutna jedna naučna teorija toga društva i njegovog razvoja, odnosno saznanja o religiji nisu uklopljena u takvu teoriju, na primer, nedostaje nam vezivanje te religije za matrijarhalne rodovske društvene odnose, čije je postojanje u Slovena toga perioda izvesno, i šire, nedostaje izvođenje religioznih pojava i mena iz društvenoekonomskih i istorijskih. To dovodi do perspektive iz koje se religija posmatra kao samostalna i dominantna pojava toga društva, nezavisna od drugih činilaca (na primer, na stranama 112—13 gde se namerno prenebregava mogućnost povezivanja religije i ekonomike u objašnjavanju jednog žrtvovanja). Sve to podseća sociologa na metodološki pristup. Maksa Vebera u izučavanju religije i njenog značaja za društvo. Dalje, isključivo oslanjanje na komparativni pristup ponekad vodi našeg pisca u suviše slobodne rekonstrukcije i interpretacije.

Delo, dakle, ima karakter nesistematičnog skupa spisa autora izuzetno bogatog eruditskog poznavanja starine, komparativnog poznavanja filologije i, u izvesnoj meri, etnologije, i sa tog polazišta nastoji da se pruži prikaz sadržaja stare srpske religije. Pri tome se izvesnost jedne partikularne srpske religije ne čini sasvim izvesno dokazano, dovoljno fundirano, kao ponekad, čini nam se, ni samom Čajkanoviću, mada se on trudi da to dokaže. Takođe i sam sadržaj i oblik verskih običaja, kultova, bogova, apotropaja, fetiša, hilitjazama, senovitih bića, žrtvovanja, često ostaje u oblasti pretpostavki i analogija, koje se izvode iz mnogo kasnijih saznanja, komparativno-religioznom, filološkom i drugom rekonstrukcijom. No, više od toga, teško je moguće i dati, s obzirom na nedostatak izvornog materijala. Ali je moguće u tim pretpostavkama biti još o-bazniviji. Najzad, izvestan nedostatak adekvatnog teorijskog okvira u koji bi se ti religiozni fenomeni locirali, odvodi autora da društvo u celini posmatra kroz religiju. To ostavlja zadatak prerade tih nalaza od strane današnjih poslenika u ovoj oblasti (istoriji, etnologiji, sociologiji religije) kojih ima malo, da u marksističkom duhu prerade tu građu.

Najzad, postavlja se i pitanje potrebe i celishodnosti objavljivanja danas ovog dela. Tu treba imati u vidu da su neka gore navedena Čajkanovićeve sistematska dela iz ove oblasti još uvek neobjavljena, dok je ovaj skup članaka i drugih spisa već postao naučnoj javnosti dostupan, istina poodavno i ne na jednom mestu.

NEDELJKO BABIĆ: »ZAVIČAJ« »Svjetlost«, Sarajevo, 1973.

Može se sa radošću konstatovati kako se u Bosni i Hercegovini posljednjih nekoliko godina javlja priličan broj talentovanih mladih pjesnika, čineći generaciju dosta zrelih početnika u pjesnikovanju. Ima, istina, i neprevrelih pjesničkih glasova, plagijatora nemoćnih da kažu i nešto bitno svoje, kao i tragikomičnih skribomana, ali s vremena na vrijeme javi se i takav mladi pjesnik koji već pokazuje zrelost. Jedan od mladih talentovanih pjesnika Bosne i Hercegovine je i Nedeljko Babić, autor zbirke pjesama *Zavičaj*.

Pjesnički prvenac Nedeljka Babića sastavljen je od tri ciklusa pjesama *Zavičaj za naivne*, *Reči koje venu* i *Opanjkana lepota*. U osnovi svog pjesničkog svijeta Babić tretira pitanja o smislu pjesničkog opštenja sa stvarnošću, pa o mogućnosti prevazilaženja destruktivne zbilje, kojom smo zadešeni pomoću poetske transpozicije stvaralačkom nadgradnjom bitisanja, kao i o ljepoti ljudske tragike.

Odnos prema činu pjesničke komunikacije sa životom, Babić u *Zapisu obolegog pevača* ironično karakteriše riječima: »detinjaste reči smišljani protiv sveta«, jer: »kad poplavi duša, svi smo neplivači«. Pjesnik pridaje primarnu važnost kategoriji životnog nad poetskim kad veli:

»nigde reči što bi nas dosegla
nigde reči sve supljina stvari.«

Zavičaj za Babića nije samo djetinjstvo i rodni prag, koje pominje u *Pustoj okućnici* i *Priči o čudnoj večeri*, socijalno intoniranim pjesmama, nego mnogo širi pojam; to je naše slavensko stanište, kao i ljubav prema ženi; zavičaj je, po pjesničkim koordinatama Nedeljka Babića, i poezija naime, život sam.

Ljubavne pjesme u ovoj zbirci predstavljaju poseban svijet Babićeve poezije, svijet fizičkog razaranja, konkretne opredmećenosti ljubavnih osjećanja, kao i traženja smisla življenja u ljubavnom snoviđenju. Među Babićevim ljubavnim pjesmama jedna se posebno ističe svojom koherencijom i zrelošću, a to je *Miranjica*, pjesma, čini se, antologijske vrijednosti. Boljima se doimaju i pjesme *Narcis*, *Grešna misa* i *Zapis o čovjeku*.

Dijalektičko sprezanje poetskih protivriječnosti, poput stihova »smrt iznikla iz života«, zgnusnut i figurativno obojen izraz »sve je palo samo srca letex«, te preplitanje rusizma i arhaizama-čelovek, dolžnik, žalno, sa kompleksnijim jezičkim usaglašenjima savremene poezije osnovne su komponente ove knjige pjesama.

Babićev *Zavičaj* govori o pjesniku od nerava, uprkos manjkavostima u ritmičkoj organizaciji pojedinih pjesama u prozi, mjestimičnom raskoraku misaono-emotivnih nagovještaja i realizovane artikulacije neizbrušenih stihova, kao i povremenim stilskim nedograđenim metaforičko-simboličkim sazvučjima.

Nedeljko Kravljauča

PETAR VUKOV: »PLAMEN, LAMENT« »Osvit«, Subotica, 1974.

Nakon duže pauze Petar Vukov nam se predstavlja novom zbirkom poetskih zapisa koji, u mnogome, nose oznake rekonstrukcije jedne ranije začete poetske semiologije, koja još uvek traga za svojom konačnom fakturom u kojoj bi se ostvarila spregnutosť refleksije, emocije i lirskih poetskih vizija, koje često ne mogu da nađu zajedničku liniju sinhronizovanog i harmoničnog strujanja.

Pre svega linik, okrenut u velikoj meri tradicionalistički strukturiranom izrazu i emocionalnom viđenju poezije i sebe kao njenog tvorca autor ne pokazuje intenciju pretraživanja semantičkih dubina poetskog kavalbi došao od novih mogućnosti u okvi-

dr Sergej Flereu verbalno-motivskih struktura. Tragajući

po površini čisto lirskih poetskih elemenata, Vukov identifikuje jednu atmosferu, na momente, prezasićenu emocijom i refleksijom obojenom sentimentom. Imajući pred sobom sasvim određenu idejnu suštinu, Vukov je dosledno sprovodi u prostoru svoje poetike, ali je nepotrebno sputava sukcesivnim uskravanjem čulnog, osećajnog tona svoje unutrašnje, preterano animirane pesničke prirode. Dakle, nije ostvarena poetska interkomunikacija između ideje (refleksije) i čulnog doživljavanja te ideje; naime, oni se međusobno ne poimaju na način koji bi dao potpun utisak misaone, emotivne i vizuelne poetske celovitosti. Govoreći srcem i često se gubeći u razudeanim lirskim razmišljanjima i deskriptivijama, autor narušava misaoni integritet pesničkog teksta koji bi, u kontekstu realnijih čulnih dimenzija, bez sumnje, poprimio puniju značajsku pulsaciju.

U formalnom sklopu ove zbirke ukazuje se dvostruka autorova namera: ispisivanje kratkih lirskih zapisa slobodnog stiha u kojima se konciznim izrazom pokušava da ostvari gustina u iskazu ideje, mada se, ponekad, takva liriska mimijatura svede na ogoljenu konstataciju potpuno prizemnog zvuka; drugo je građenje razrađenijeg pesničkog govora sa elementima narativnosti i unno-gome klasičnih odljaka, sa primenom nime — ali ovaj vezani stih ne deluje uvek neposredno i nenategnuto.

U krugu tematske i motivske opredeljenosti Petra Vukova može se diferencirati nekoliko bitnijih problema koji nisu strogo autonomni nego se međusobno prepliću i semantički nadopunjuju. To je, pre svega, mediativna rekonstrukcija vlastite prošlosti, nostalgčno-sentimentalno uranjanje u vizije detinjstva. Rezultat ovoga spoja je razočaranje u trenutku deziluzionističke spoznaje da u sebi nosi samo pramenove sećanja i snova, da je celovitost slike razbijena: (...) *Ruši se zdanje detinjstva, nema više kuće (Tek svetlost neka, bezbolna, zgarištem skakuće)*. Dalje, na *pepelu detinjstva* Vukov izgrađuje svojju ontološku problematiku koja je projektovana kroz fokus lirskih *snohvatica* s jedne strane, gde je smrt nadlavdana kroz apsolutizaciju pesme, i nategnuto nihilističkih odrednica, s druge strane, gde je smrt atomski zgnusnuta dominantna života, dakle, ovako polanzivana ontološka problematika u osnovi nosi formalne oznake i dovodi u pitanje celovitost poetskog viđenja ideje o egzistencijalnom.

Bez obzira da li je u pitanju motivski fluid prošlosti, egzistencijalna dvojnost, doticanja klasičnih mitova, sužena lirski ispo-vest emotivnog zvučanja ili šire transplan-tiranje života u poetsku zbilju, bitno je istaći prisustvo stalne, više ili manje primetne, poetsko-motivske strukture koja, na izvestan način, vrši funkciju idejnog povezivanja pojedinih problema ove poetike i ukazuje se kao medicionska spona. Naime, u pitanju je autorova poetska interpretacija fenomena *reči* (tako je naslovljen i prvi ciklus zbirke), koji se javlja ili kao misaona okosnica pesničkog teksta ili uz neki drugi motiv, ali kao integralni deo pesme. Reći, po Vukovu, predstavljaju poistovećenje sa bićem, egzistencijom, one pružaju dah životnosti — ali, jednom izgovorene, u širem poetskom sondiranju, ostavljaju prostor na kome se posle *velike igre* (igre izgovorenih reči: nastanak pesme) projektuje smrt bića i smrt usamljenih reči. Ovakva interpretacija nalazi više puta svoj repetitio i u ostalih šest ciklusa, sledeći određene linije duhovnog izraza. To je pozitivna odrednica autorovog poetskog postupka koja upućuje na konstataciju da njegovo pesničko biće korača, ipak, određenim smerom u kome je pesma, za njega, postala vrhunska stvarnost, sa kojom se poistovećuje preko reči i tako samoidentifikuje vlastitu prirodu uzdižući je do celovite lirске koncepcije, što ukazuje, uz još neke signifikatore, da Vukov zna biti pesnik posebnog senzibiliteta kada je u stanju da savlada svoju prirodu i liši je samosvojnog zastranjivanja u predelima dalekim misaonom sledu određene idejne povezanosti.

Zorica Stojanović